

КУЛЬТУРНО-ХРОНОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КАМ'ЯНИХ СВЕРДЛЕНИХ СОКИР
З ДИСКОПОДІБНИМ ЛЕЗОМ ЗАХОДУ УКРАЇНИ*Віталій КОНОПЛЯ¹, Олександр СИЛАЄВ²*¹*Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України,
вул. Винниченка, 24, 79008, м. Львів, Україна*²*Науково-дослідний центр "Рятівна археологічна служба" Інституту археології НАН України,
вул. Винниченка, 24, 79008, м. Львів, Україна, e-mail: silayevs@ukr.net*

Стаття присвячена проблемі визначення хронології та культурної приналежності своєрідної групи артефактів – кам'яних свердлених сокир з дископодібним лезом. Розглянуто невелику збірку предметів з колекцій академічних установ, вищих навчальних закладів і музеїв заходу України, які виявлено під час археологічних розкопок та розвідок в межах Волинської, Івано-Франківської, Рівненської та Тернопільської областей.

У науковий обіг введено вісім артефактів, виготовлених з вулканічних і осадових порід Правобережної України. На підставі морфологічного аналізу серед них виділено два типи, які представлені предметами озброєння з округлими і овальними обрисами лез. Всі вони територіально вкладаються в північно-західну частину ареалу пізнього Трипілля, яку репрезентують на теренах заходу України пам'ятки типу Голишів–Листвин–Касперівці, що споріднені з гординештською, городською і софіївською групами фінальної стадії етапу С/П цієї культури.

Найближчі за формою аналоги до дископодібних сокир Правобережної України відомі серед горизонтів ранньобронзового віку багат шарової пам'ятки Езеро в Південно-Західній Болгарії. У цих виробках вбачаються віддаленіші за відстанню типологічні інновації, які проникали в останній чверті IV тис. до н. е. з егейсько-малоазійського світу в Середнє Подунав'я (культури Баден, Коцофені, Фолтешти, Чернавода II), а звідти, завдяки баденським впливам, в середовище трипільських общин заходу України.

Ключові слова: кам'яні сокири, дископодібне лезо, трипільська культура, енеоліт, ранньобронзовий вік.

Серед багаточисельних свердлених сокир з каменю, що зберігаються у фондах академічних установ, вищих навчальних закладів і музеїв заходу України, оригінальністю форм виділяються кількісно незначні вироби, до яких слід віднести рідкісні екземпляри з дископодібними, видовжено-овальними у поперечному перетині лезами. Вперше на них звернув увагу І. Свешніков, продатувавши їх раннім періодом доби бронзи. Так, подібні за обрисами знахідки із с. Бедриківці Заліщицького р-ну Тернопільської обл.* і с. Раківчик Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. він зарахував до виділеної ним підкарпатської культури шнурової кераміки, зокрема до пізнього етапу подільської групи [Свешніков, 1974, с. 64, 68, рис. 18: 1, 5], а у якості аналога до них навів випадково виявлений артефакт із с. Княгинине Дубенського р-ну Рівненщини, віднісши його до стрижівської культури [Свешніков, 1974, с. 64, 136, рис. 49: 42].

Вдруге проблему культурно-хронологічної інтерпретації дископодібних сокир порушили І. Маркус та Г. Охріменко, вказавши, що вони відомі лише "...на нашій території..." і

---

*І. Свешніков помилково вказав на знахідку цієї сокири в однойменному селі Городоцького р-ну Хмельницької обл. Насправді вона в інвентарній книзі фонду "Археологія" КЗЛОР "Львівський історичний музей" під №А-39749 відповідає саме цій адресі.

відносяться до культури лійчастого посуду, аргументувавши це наявністю у виробів грибоподібного обушка.

Оперуючи п'ятьма знахідками з попередньо обумовлених населених пунктів та із с. Граддя Маневицького і з невідомої місцевості Луцького районів Волинської обл., ці дослідники стверджують, що виготовлена з дбайливою старанністю їхня форма дає підставу вбачати у них предмети ритуального призначення [Маркус, Охріменко, 2010, с. 299–301].

З хронологічною характеристикою дископодібних сокир, запропонованою І. Свешніковим, більш-менш можна погодитись. Однак культурна приналежність цих артефактів викликає сумнів. На жодній з досліджених пам'яток раннього періоду доби бронзи заходу України, поховальних або поселенських, аналогічних за обрисами предметів не виявлено. Це ж стосується і решти території України обумовленого часу.

Критично слід оцінити позицію І. Маркуса та Г. Охріменка щодо зарахування дископодібних сокир до культури лійчастого посуду, бо так званий грибоподібний обрис

обушка аж ніяк не може бути визначальним в цьому сенсі. Такі вироби притаманні низці інших спільностей пізнього неоліту–доби бронзи від Балкан до Скандинавії та від Ла-Маншу до середньої течії Волги.

Наш підхід стосовно датування і культурного визначення сокир такого типу був першочергово направлений на пошуки відповідних аналогів, насамперед, з розкопаних та надійно стратифікованих пам'яток. Поштовхом до цього став уламок (нижня частина) ідентичного за формою артефакта, виявленого на поселенні пізнього періоду трипільської культури етапу С/II поблизу с. Малі Дорогостаї Млинівського р-ну Рівненської обл., яке досліджували впродовж 1977–1979 рр. [Конопля, 1978, с. 333–334; 1980, с. 286–287; 1979, с. 343–344]. Сокира із темно-сірого дрібнозернистого пісковика трапилась на глибині близько 0,4 м від денної поверхні поблизу напівземлянки № 3 [Конопля, 1979а,

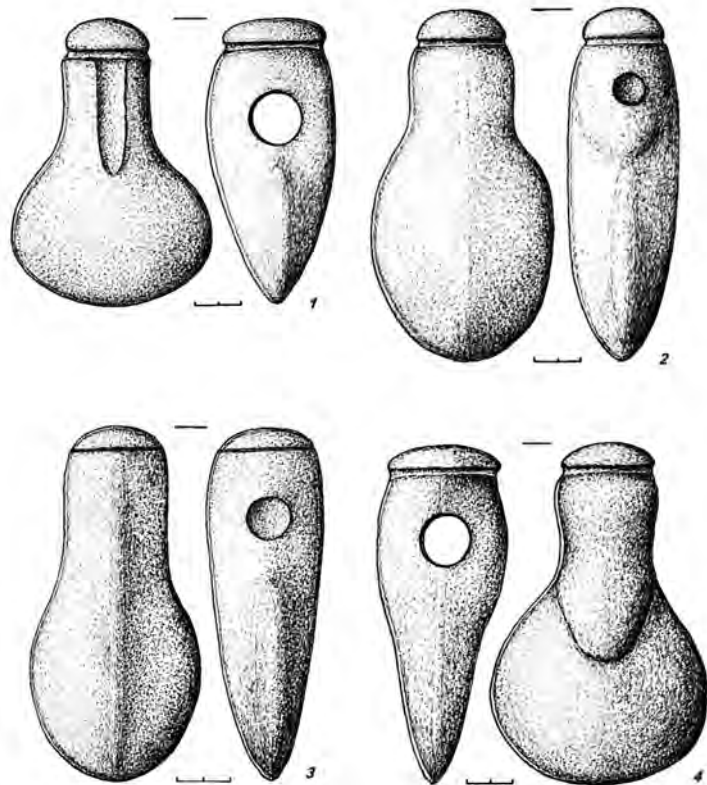

Рис. 1. Сокири з дископодібними лезами: 1 – Луцький р-н; 2 – с. Граддя; 3 – с. Бедриківці; 4 – с. Раківчик

Fig. 1. Axes with disk-shaped edges: 1 – Luts'k region; 2 – Graddy; 3 – Bedrykivtsi; 4 – Rakivchuk

с. 35, табл. VI: 17]. Знахідка висотою 7,6 см, шириною 6,9 см, товщиною 4,5 см з діаметром отвору 1,5×1,3 см має частково абразивом бічні краї (рис. 2, 1).

Подібний за виглядом виріб із сіро-рожевого пісковика виявлено у 1943 р. М. Островським в с. Липа Дубенського р-ну Рівненської обл. в ур. Попівщина на полі

А. Дем'янчука. На час опрацювання у 1974 р. він зберігався у фондах історико-краєзнавчого музею м. Дубно під №ДМ 443/551А. Висота артефакта 6 см, ширина – 6,3 см, товщина – 3 см. Діаметр зміщеного стосовно поздовжньої осі отвору становить 1,1×1,0 см (рис. 2, 4).

З цього ж населеного пункту походить сокира із сірої дрібнозернистої породи, з оббитими краями леза, що перебуває на обліку у фондах Державного історико-культурного заповідника м. Дубно. Вона знайдена у 1937 р. Ю. Шумовським або, правдоподібно, М. Островським і має висоту 15,5 см, в тому числі леза – 9,7 см, ширину сплющено-овального обушка – 5 см та діаметр отвору – 2,3 см (рис. 2, 3). О. Курманський відніс її до кола постшнурових культур, а прототипом до неї, на його думку, могли бути аналогічні за формою виробу південного походження [Курманський, 2010, с. 450].

Подібною за виглядом до цієї сокири є вище згадана знахідка з с. Княгинине, приблизні розміри якої становлять 13×8×4 см з діаметром отвору близько 2 см (рис. 2, 2).

Артефакт із Бедриківців спродукований з майже чорного габро-діабазу і покритий делікатно нанесеним пікетажем. Розпочатий отвір у вигляді ямки глибиною до 0,7 см має діаметр 18 см. Висота сокири складає 12,8 см. Обушкова частина довжиною 5,5 см округла у поперечному перетині розміром 4,3×4,0 см. Обрис леза овальний з максимальною шириною 6,5 см і товщиною 3,2 см (рис. 1, 3). По його центру на кожній із ширших граней проходять поздовжньо-одинарні слабо рельєфні пружки. Під площиною обушка наявне поперечне заглиблення від спилу. Знахідка зберігається у фонді “Археологія” Львівського історичного музею під №А-39749.

Знайдена у с. Раківчик сокира є надбанням Краківського археологічного музею. У висоту вона сягає 14,4 см і має овальну у поперечному перетині обушкову частину розміром 5,2×3,8 см з отвором 2,2×2,0 см. Під помірно опуклою площиною обушка розміщений жолобок шириною 0,6–0,8 см. Лезова частина округла у плані діаметром 9 см і товщиною 3 см (рис. 1, 4). Бічні краї виробу нижче свердлини увігнуті.

Інші дві сокири із с. Граддя і невідомого населеного пункту Луцького р-ну мають аналогічні за обрисами площини обушків і жолобки під ними. У першій з них висотою близько 16 см отвір недосвердлений. Видовжено-овальна лезова частина має висоту до 10 см, ширину до 8 см і товщину майже 5 см (рис. 1, 2).

У другій знахідки висотою 12 см обушкова частина овальна у поперечному перетині розміром 5,3×3,5 см з отвором діаметром 2,2×1,9 см. Довжина леза становить 5,5 см, а максимальна ширина – 8,5 см (рис. 1, 1). На бічних площинах обушкової частини наявні поздовжні жолобки (по одному на кожній) шириною 1,2 см і довжиною майже 5 см.

Ці виробу зберігаються, відповідно, у Маневіцькому історико-краєзнавчому музеї та в музеї археології Східноєвропейського університету ім. Лесі Українки.

За формою лез попередньо обумовлені сокири увійшли у науковий обіг під назвою, як вище вказувалось, дископодібних. Однак у них наявні певні відмінності, що дають підставу для виділення двох підтипів, у першого з яких обрис нижньої частини більш-менш округлий (рис. 1, 1, 4, 2), а у другого – близький до овалу (рис. 1, 2, 3).

Крім того, сокири різняться між собою й іншими типологічними особливостями загальної форми (до уваги брались цілі екземпляри. – В.К., О.С.), котра у поздовжньому профілі є трикутною (рис. 2, 2, 3), овальною (рис. 1, 3), прямокутною (рис. 1, 2) та подвійно-увігнутою (рис. 1, 4). Подібне стосується також обушкових площин: прямих (рис. 2, 2, 3), округлих з поперечною борозенкою під жолобок (рис. 1, 3) і напівсферичних з жолобками (рис. 1, 2, 4). Ця гібридна розмаїтість артефактів стала наслідком багатоваріабельних запозичень від конкретно існуючих культурно-хронологічних взірців, які використовував майстер-каменярь у процесі виготовлення таких предметів озброєння.

Найдостовірніші з відомих нам аналоги до цієї збірки сокир походять з багатощарової пам'ятки Езеро в Південній Болгарії, де виділено різночасові горизонти (XIII–II), датовані ранньобронзовим віком, що віднесені до раннього А (XIII–IX), перехідного (VIII–VII) і пізнього

(VI–II) етапів. Серед їх речового матеріалу, насамперед керамічного, простежені впливи з егейсько-малоазійського регіону (Троя I–III) та культур Подунав'я: Коцофені, Фолтешти, Чернавода III і, особливо, Бадену [Мерперт, 1979а, с. 511–515].

До певної міри ці культурологічні прояви відображені у знайдених там кам'яних свердлених сокирах, переважно у вигляді уламків, колекція яких нараховує близько 200 екземплярів і представлена 13 типами [Мерперт, 1979, с. 162–165]. З-поміж них лише 41 виріб віднесено до групи предметів озброєння, виявлених в основному у середніх горизонтах ранньобронзового поселення в Езеро – від десятого до п'ятого. У ній на увагу заслуговують сокири з веслоподібною нижньою частиною, які репрезентують шостий тип [Мерперт, 1979, с. 165]. За цією морфологічною ознакою вони ідентичні до знахідок з Бедриківців та Граддя.

Складнішими є пошуки аналогів до сокир з дископодібним лезом. Однак, тут на допомогу прийшли артефакти з іншої категорії речового комплексу вищезгаданого поселення. Мова йде про глиняні модельки сокир, які цілком реалістично передають форму своїх прототипів з каменю. Майже всі вони пов'язані з XIII–V горизонтами, а п'ять з них імітують нижні частини попередньо обумовлених сокир [Мерперт, 1975, с. 166, рис. 2: 5, 8, 12, 21, 23].

Таким чином, можна дійти висновку, що розглянуті вище предмети озброєння з Бедриківців, Граддя, Княгининого, Липи, Малих Дорогостаїв і з невідомого населеного пункту Луцького р-ну вкладаються в хронологічні рамки раннього періоду доби бронзи (за термінологією західноєвропейських дослідників) та відповідають в часі фінальній стадії пізнього енеоліту Центрально-Східної і Південно-Східної Європи.

Маємо підстави вважати приналежність цих дископодібних сокир до пізнього періоду Трипілля (етап С/II) Правобережної України. По-перше, подібні вироби трапились на дослідженому розкопками поселенні в Малих Дорогостаях, а також виявлені розвідковими роботами на пам'ятках у селах Княгинине і Липа, що відносяться до трипільської культури. По-друге, всі інші знахідки цієї збірки територіально входять до північно-західної частини пізньотрипільського ареалу, де в кінці IV–на поч. III тис. до н.е. існували пам'ятки типу Голишів–Листвин–Касперівці, споріднені з пам'ятками типу Гординешти, Городськ та Софіївка.

Саме в цей час значна за масштабами і багатовекторна мобільність різнокультурних спільностей сприяла появі проявів пізнього Бадену та, до певної міри, культур Костолац, Коцофені і Чернавода II в Середньому Подніпров'ї, зайнятому носіями софіївської групи пізнього Трипілля.

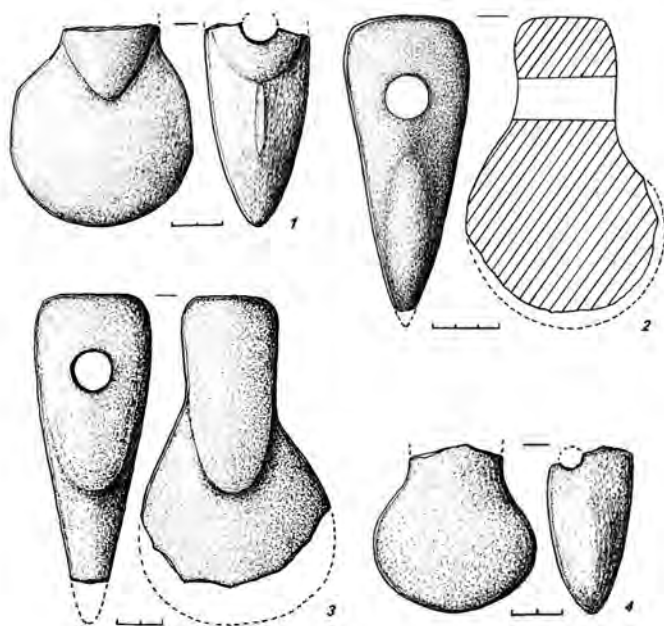

Рис. 2. Сокири з дископодібними лезами: 1 – с. Мали Дорогостаї; 2 – с. Княгинине; 3–4 – с. Липа
Fig. 2. Axes with disk-shaped edges: 1 – Mali Dorogostai; 2 – Knyagynyne; 3–4 – Lypa

Тоді ж до західних і північно-західних регіонів пізньотрипільського ареалу проникали впливи з теренів Балкан та північно-західної частини Анатолії (горизонти Сітаграї Va – Радомір I–II – Юнаціте XIII–IX) [Kadrow, 2005, s. 16], досягаючи басейнів Середнього Дністра і Південного Бугу.

У культуротворчих процесах пізнього Трипілья заходу України, особливо на Волині, чи не найбільшу роль відіграла баденська культура [Pasterkiewicz, Pozichowski, Rybicka, Warteletskyi, 2013, s. 287; Videiko, 2000, s. 42; 2008, s. 292, 297], яка, на нашу думку, в кінцевому підсумку сприяла появі пам'яток типу Голишів–Листвин.

Очевидно, що ці, обумовлені вище, контакти трипільців з іншими племенами Центральної і Південно-Східної Європи, до того ж різні за формою та глибиною проникнення, залишили помітний слід у матеріальній культурі перших, одним із проявів яких можуть слугувати розглянуті нами дископодібні сокири. В їхніх формах простежуються запозичення від існуючих тоді аналогів у середовищі ряду культур Малої Азії, Балкан і Подунав'я, на які вплинули не міграційні процеси, а передані на певну відстань шляхом контактів (прямих або опосередкованих) формоутворюючі інновації.

ЛІТЕРАТУРА

- Конопля В.* (1978). Работы в Млиновском районе // АО 1977 года. – Москва. – С. 333–334.
- Конопля В., Никольченко Ю.* (1979). Работы Ровенского отряда // АО 1978 года. – Москва. – С. 343–344.
- Конопля В.* (1979а). Звіт з роботи Ровенського розвідкового загону Ровенської археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР у 1978 р. / Архів Інституту археології НАН України. – 63 с.
- Конопля В.* (1980). Исследование поселений у сел Ярославичи и Малые Дорогостай // АО 1979 года. – Москва. – С. 286–287.
- Курманський О.* (2010). Кам'яні бойові сокири з фондів Державного історико-культурного заповідника м. Дубно // Маркус І., Охріменко Г. Озброєння та знаряддя праці населення Західної Волині IV–II тис. до Р.Х. Додаток А. – Луцьк. – С. 450–452.
- Маркус І., Охріменко Г.* (2010). Озброєння та знаряддя праці населення Західної Волині IV–II тис. до Р.Х. – Луцьк. – 449 с.
- Мерперт Н.* (1975). Ритуальные модели топоров из Эзеро // Памятники древнейшей истории Евразии. – Москва: Наука. – С. 163–172.
- Мерперт Н.* (1979). Каменни брадви // Езеро. Раннебронзового селище. – София. – 547 с.
- Мерперт Н.* (1979а). Периодизация и хронология // Езеро. Раннебронзовое селище. – София. – С. 497–519.
- Свешніков І.* (1974). Історія населення Прикарпаття, Поділля і Волині в кінці III–на початку II тисячоліття до нашої ери. – Київ: Наук. думка. – 207 с.
- Kadrow S.* (2005). Związki kultury trypolskiej z kulturami Środkowej i Południowo-Wschodniej Europy. Wybrane problemy. – Stalowa Wola. – S. 7–31.
- Pasterkiewicz W., Pozichowski A., Rybicka M., Warteletskyi D.* (2013). Z badań kręgu badeńskiego na wschodzie rejonu Wyżyny Wolyńskiej // Na pograniczu kultury pucharów lejkowatych i kultury trypolskiej. – Rzeszów. – S. 251–292.
- Videiko M.* (2000). Tripolye and the Cultures of Central Europe. Facts and Character of interpretations: 4200–2750 BC // The Western Border Area of the Tripolye Culture. “Baltic – Pontic Studies”. – Vol. 9. – Poznań. – S. 13–68.
- Videiko M.* (2008). Baden Culture Influence to the Carpathian Mountains // The Baden Complex and the Outside World. Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa. – Bonn. – T. 4. – S. 289–298.

REFERENCES

- Konoplja, V. (1978). Raboty v Mlinovskom rajone. *Arheologicheskie otkrytija 1977 goda*. Moskva, 333–334 (in Russian).

Konoplia, V. (1979). *Zvit z roboty Rovenskoho rozvidkovoho zahonu Rovenskoj arkeolohichnoi ekspedytsii Instytutu suspilnykh nauk AN URSSR u 1978 r.* Arkhiv Instytutu arkeolohii NAN Ukrainy. Lviv, 63 pp. (in Ukrainian).

Konoplja, V. (1980). Issledovanie poselenij u sel Jaroslavichi i Malye Dorogostai. *Arheologicheskie otkrytija 1979 goda.* Moskva, 286–287 (in Russian).

Konoplja, V. & Nikol'chenko, Ju. (1979). Raboty Rovenskogo otrjada. *Arheologicheskie otkrytija 1978 goda.* Moskva, 343–344 (in Russian).

Kurmanskyi, O. (2010). Kam'iani boiovi sokyry z fondiv Derzhavnoho istoryko-kulturnoho zapovidnyka m. Dubno. In Markus I., Okhrimenko H. *Ozbroiennia ta znariaddia pratsi naseleння Zakhidnoi Volyni IV–II tys. do R.Kh.* Dodatok A. Lutsk, 450–452 (in Ukrainian).

Markus, I., & Okhrimenko, H. (2010). *Ozbroiennia ta znariaddia pratsi naseleння Zakhidnoi Volyni IV–II tys. do R.Kh.* Lutsk, 449 pp. (in Ukrainian).

Merpert, N. (1975). Ritual'nye modeli toporov iz Jezero. *Pamjatniki drevnejshej istorii Evrazii.* Moskva: Nauka, 163–172 (in Russian).

Merpert, N. (1979). Kamenni bradvi. *Ezero. Rannebronzovoto selishhe.* Sofija, 547 pp. (in Russian).

Merpert, N. (1979a). Periodizacija i hronologija. *Ezero. Rannebronzovoe selishhe.* Sofija, 497–519 (in Russian).

Svieshnikov, I. (1974). *Istoriia naseleння Prykarpattia, Podillia i Volyni v kintsi III–na pochatku II tysiacholittia do nashoi ery.* Kyiv: Naukova dumka, 207 pp. (in Ukrainian).

Kadrow, S. (2005). *Związki kultury trypolskiej z kulturami Środkowej i Poludniowo-Wschodniej Europy. Wybrane problemy.* Stalowa Wola, 7–31 (in Polish).

Pasterkiewicz, W., Pozichowski, A., Rybicka, M., & Werteletskyi, D. (2013). Z badań kręgu badeńskiego na wschodzie rejonu Wyżyny Wołyńskiej. *Na pograniczu kultury pucharów lejkowatych i kultury trypolskiej.* Rzeszów, 251–292 (in Polish).

Videiko, M. (2000). Tripolye and the Cultures of Central Europe. Facts and Character of interpretations: 4200–2750 BC. *The Western Border Area of the Tripolye Culture. "Baltic – Pontic Studies", 9.* Poznań, 13–68 (in Polish).

Videiko, M. (2008). Baden Culture Influence to the Carpathian Mountains. *The Baden Complex and the Outside World. Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa, 4.* Bonn, 289–298 (in Polish).

Стаття: надійшла до редакції 23.11.2016
прийнята до друку 29.11.2016

**CULTURAL AND CHRONOLOGICAL INTERPRETATION OF STONE AXES
WITH DISK-SHAPED BLADE FROM WESTERN UKRAINE**

Vitaliy KONOPLA¹, Olexander SILAYEV²

*¹Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine,
Vynnychenka Str., 24, 79008, Lviv, Ukraine*

*²Scientific research centre "Rescue archaeological service"
of the Institute of Archaeology of NAS of Ukraine,
Vynnychenka Str., 24, 79008, Lviv, Ukraine, e-mail: silayevs@ukr.net*

The article is dedicated to an issue of chronological and cultural interpretation of the unique group of artifacts – stone axes with disc-shaped blade. It reviews a small assortment of items from the collections of several institutions, universities, and museums of western Ukraine, which were gathered on the surveys around Volyn, Ivano-Frankivsk, Rivne and Ternopil regions.

All in all eight artifacts are considered which were manufactured of volcanic and sedimentary stone. Morphology analysis distinguished two sub-groups of axes: with round-shaped and oval-shaped blades. Entire collection is well positioned in north-western province of late Trypillia culture which is represented in western Ukraine by archaeological sites of type Golyshiv–Lystvyn–Kasperivtsi genetically related to subgroups Gordineshty, Gorodsk, and Sofiyivka of the same culture (final phase C/II).

Closest analogues to forms of western Ukraine disc-shaped axes were discovered in Early Bronze Age horizons of multilayered site Ezero in south-western Bulgaria. These artifacts manifested artistic innovations from Aegean and Asia Minor which penetrated to Danube basin cultural area (cultures Baden, Kocofeni, Foltești, Cernavodă II) in last quarter of 4th millennia BC and subsequently, through mediation of Baden culture, in the surroundings of Trypillia tribes.

Key words: stone axes, disc-shaped blade, Trypillia culture, Eneolithic, Early Bronze Age.